

У відносинах із третіми особами обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи не має юридичної сили, крім випадків, коли юридична особа доведе, що третя особа знала чи за всіма обставинами не могла не знати про такі обмеження.

З прийняттям цієї норми фактично було вирішено на законодавчому рівні проблему дійсності правочинів, укладених від імені юридичної особи з перевищенням повноважень, передбачених установчими документами такої юридичної особи.

Крім цього, необхідно зазначити, що здійснення правочиноздатності юридичної особи публічного права можливе на загальних засадах за допомогою інституту представництва.

Література

1. Цивільне право України: Підручник / Є.О. Харитонов, Н.О. Саніахметова. – К.: Істина, 2003.
2. Фролов В.Д. Правочиноздатність юридичної особи та її здійснення за цивільним законодавством України (цивілістичний аспект): Дис. ... канд. юрид. наук / Одес. нац. юрид. акад. – О., 2004.
3. Попондопуло В.Ф. Частное и публичное право как отрасли права // Цивилистические записки: Межвуз. сб. науч. тр. – М.: СТАТУТ; Екатеринбург: Ин-т частного права, 2002. – Вып. 2.
4. Харитонova О.І. Методологічні питання розмежування приватного та публічного права // Методологія приватного права: Зб. наук. пр. / Редкол.: О.Д. Крупчан та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003.
5. Попондопуло В.Ф. Частное и публичное право как отрасли права // Цивилистические записки: Межвуз. сб. науч. тр. – М.: СТАТУТ; Екатеринбург: Ин-т частного права, 2002. – Вып. 2. – С. 26-29.
6. Чигир В.Ф. Физические и юридические лица как субъекты гражданского права. – Минск: Амалфея, 2000.
7. Кузнецова Н. Концептуальні засади інституту юридичної особи в новому цивільному законодавстві України // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: Матеріали регіональної наук.-практ. конф. – Л., 2002. – С. 215-216.
8. Красько И. Некоторые проблемы теории юридических лиц и их прикладное значение // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1998. – № 10. – С. 3.
9. Борисова В.І. До проблем участі публічних юридичних осіб в цивільних правовідносинах // Трансформація відносин в Україні: організаційно-правові та економічні проблеми: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – О.: Астропринт.
10. Черепяхин Б.Б. Органы и представители юридического лица // Черепяхин Б.Б. Труды по гражданскому праву. – М.: Статут, 2001.

УДК 347.426.6(477)

Т.С. Ківалова

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСТАВ ВИНИКНЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Забезпечення за допомогою правових засобів відшкодування шкоди, завданої учасникам цивільних відносин, є однією з найважливіших функцій цивільного законодавства [1].

Тому головні загальні властивості та найважливіші особливості підстав виникнення зазначених зобов'язань неодноразово були предметом наукового аналізу цивілістів [2; 3; 4; 5; 6]. Нерідко вони розглядалися також у контексті дослідження проблем цивільно-правової відповідальності [7]. Зокрема, підстави останньої спеціально досліджувалися у ґрунтовній праці Г.К. Матвеева [8] та низці статей інших авторів [9, с. 151-177; 10; 11].

Разом із тим питання про підстави виникнення зобов'язань відшкодування шкоди тривалий час залишається дискусійним, що пояснюється неоднаковим розумінням правової природи цих зобов'язань, різним баченням сутності обов'язку відшкодування шкоди, завданої безвинно, тощо.

Слід зазначити також, що згадані дослідження проводилися на іншому законодавчому матеріалі і, звичайно, не могли враховувати тих змін, які сталися у вітчизняній концепції правового регулювання відповідних відносин.

На перший погляд, відповідь на питання про підстави виникнення зобов'язань відшкодування шкоди можна знайти безпосередньо в нормах Цивільного кодексу, присвячених зазначеним зобов'язанням.

Зокрема, ст. 1166 ЦК України визначає загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду таким чином: 1) майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала; 2) особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини; 3) шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок непереборної сили, відшкодовується у випадках, встановлених законом; 4) шкода, завдана правомірними діями, відшкодовується у випадках, встановлених ЦК та іншим законом.

Спеціальна норма Цивільного кодексу (ст. 1167 ЦК) визначає підстави відповідальності за завдану моральну шкоду. Згідно з цією нормою моральна шкода, завдана фізичній або юридичній особі неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується особою, яка її завдала, за наявності її вини, крім випадків, встановлених частиною другою цієї статті. У випадках, передбачених законом, моральна шкода відшкодовується незалежно від вини органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, фізичної або юридичної особи, яка її завдала.

Отже, як випливає з положень наведених норм Цивільного кодексу, відповідальність за завдання майнової шкоди можлива за таких умов: 1) завдано шкоди особистим немайновим правам або майну фізичної або юридичної особи; 2) поведінка, якою завдано шкоди, є неправомірною; 3) неправомірною поведінкою виявилась безпосередньою причиною завдання шкоди; 4) наявна вина у завданні майнової шкоди (крім випадків, встановлених законом).

Слід зазначити, що в теорії цивільного права категорія “умови відповідальності” іноді отожднюється з поняттям “підстави відповідальності” [12, с. 362-365], а іноді розглядається як явища одного порядку з останніми [13, с. 25]. При цьому нерідко умови (підстави) цивільно-правової відповідальності

охоплюються єдиним поняттям цивільного правопорушення, склад якого визначається як сукупність ознак, необхідних і достатніх для притягнення особи до цивільної відповідальності [14, с. 47; 15, с. 28]. (У даному разі терміном “ознаки” позначаються згадані вище “умови”, про які йдеться у ст.ст. 1166, 1167 ЦК України). На нашу думку, більш точним є використання терміна “підстава” для найменування обставин, з якими закон пов’язує виникнення цивільних прав та обов’язків, а елементи зазначених обставин називати “умовами” або “ознаками”.

Таким чином, підставою цивільно-правової відповідальності за завдання майнової або моральної шкоди є цивільне правопорушення, яке включає низку умов (ознак), котрі передбачені цивільним законодавством як елементи юридичного складу, що зумовлює виникнення правовідносин (зобов’язань) відшкодування шкоди. Хоча саме визначення поняття правопорушення та визначення його складу у вітчизняній цивілістиці залишається дискусійним, однак визнання складу правопорушення підставою виникнення відносин цивільно-правової відповідальності сумнівів практично не викликає [16, с. 171-174].

У зв’язку з викладеним варто зазначити, що у вітчизняній юридичній літературі існує точка зору, згідно з якою положення ст. 1166 ЦК України мають тлумачитися поширювально і розглядатися як такі, що стосуються не тільки встановлення підстав відповідальності за майнову шкоду, але й визначення загальних підстав відшкодування шкоди [17, с. 644].

Проте така позиція викликає заперечення. Більш виправданим здається припустити, що розробники проекту Цивільного кодексу, а за ними і вітчизняні законодавці свідомо акцентували увагу на тій обставині, що наявність умов (ознак), передбачених ст.ст. 1166, 1167 ЦК України (тобто склад цивільного правопорушення), є підставою саме відповідальності за завдання шкоди. Це знайшло відображення й у найменуванні згаданих вище статей ЦК України.

Разом із тим не кожний випадок виникнення зобов’язань відшкодування шкоди слід розглядати як відповідальність. Адже, як впливає з ч. 2 ст. 11 ЦК України, підставою виникнення прав і обов’язків між суб’єктами цивільного права може бути будь-яке завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди потерпілому, а не тільки те, що має ознаки, властиві цивільному правопорушенню.

Отже, у залежності від умов завдання останньої може існувати або обов’язок відшкодування шкоди (як елемент змісту відповідних компенсаційних зобов’язань), або відповідальність за завдання шкоди.

У зв’язку з цим слід зазначити, що в цивілістичній літературі досить помітною є тенденція до ототожнення кожного факту завдання шкоди з деліктами (правопорушеннями). Так, на думку В.Т. Смирнова і О.А. Собчака, сам факт заподіяння шкоди (делікт) за наявності інших, передбачених законодавством умов, стає підставою виникнення зобов’язання, внаслідок якого потерпілий має право вимагати від заподіювача шкоди або від особи, яка за неї відповідає, відшкодування завданої шкоди [18, с. 9]. Підтримують таку позицію й деякі інші цивілісти, розглядаючи зобов’язання відшкодування шкоди, передусім,

як деліктні зобов'язання, тобто як зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди [19; 20].

Як здається, такий підхід сформувався внаслідок дещо спрощеного запозичення положень римського приватного права стосовно підстав виникнення зобов'язань. Думається, що значною мірою він ґрунтується на тезі І.Б. Новицького, який, розглядаючи підстави виникнення зобов'язань за римським цивільним правом, зазначав, що основний поділ останніх може бути зведеним до протиставлення зобов'язань із договору зобов'язання з правопорушення, підкреслюючи при цьому, що саме такий поділ є основним, хоча з часом і зазнав змін [21, с. 119].

Проте варто зауважити, що римському приватному праву відомі були чотири підстави виникнення зобов'язань: контракти, делікти, квазіконтракти, квазіделікти, а підставою виникнення зобов'язань відшкодування шкоди могли бути не тільки делікти, але й правомірні дії (наприклад, *negotiorum gestio* – ведення чужих справ без доручення). Таким чином, навіть до визначення засад виникнення обов'язку відшкодування шкоди за класичним римським приватним правом варто підходити диференційовано, розрізняючи власне деліктні зобов'язання (зобов'язання, що виникають внаслідок правопорушення) та зобов'язання, які виникають внаслідок завдання шкоди правомірними діями.

Тим більше це слід робити стосовно зобов'язань відшкодування шкоди за сучасним цивільним законодавством України, де концепцію останніх було істотно оновлено, що дає підстави значно ширше тлумачити поняття та підстави виникнення останніх [22].

Власне кажучи, підстави виникнення обов'язку відшкодувати шкоду нині є категорією настільки широкою, що деякою мірою охоплюють і випадки невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язань (наприклад, у випадках, коли йдеться про відшкодування шкоди, завданої внаслідок недоліків товарів, робіт або послуг, – ст.ст. 1209-1211 ЦК України). Це дає певне підґрунтя для твердження, що завдання шкоди невиконанням або неналежним виконанням договору також може розглядатися як підстава виникнення правовідносин з її відшкодування.

Однак такий висновок має супроводжуватися відповідними застереженнями. Оскільки розгляд цього питання виходить за межі проблематики даної статті, то обмежимося тут лише викладенням власної позиції з цього питання. На нашу думку, хоча завдання шкоди невиконанням або неналежним виконанням договору не обов'язково є цивільним правопорушенням, але факт завдання боржником шкоди кредиторів може розглядатися як підстава виникнення цивільних прав і обов'язків. Разом із тим тут не йдеться про підстави виникнення зобов'язання відшкодування шкоди, оскільки вони належать до розряду недоговірних зобов'язань, а тому можуть “супроводжувати” договори лише у випадках, прямо передбачених цивільним законодавством (наприклад, ст. 1196 ЦК України).

Додержуючись викладеної вище точки зору стосовно співвідношення підстав виникнення договірних та недоговірних правовідносин щодо відшкодування

шкоди, разом із тим маємо наголосити на тій обставині, що в чинному ЦК України був істотно розширений перелік підстав виникнення обов'язку відшкодування шкоди у випадках виникнення шкоди за відсутності договору. Тепер виникнення обов'язку відшкодування шкоди може бути наслідком не лише вчинення деліктів (правопорушень), про які йдеться у більшості норм глави 82 ЦК України, але також і результатом квазі-деліктів створення загрози завдання шкоди (глава 81 ЦК України). Крім того, виникнення зобов'язань завдання шкоди може бути результатом завдання шкоди при вчиненні дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (ст. 1160 ЦК України), завдання шкоди особі, яка рятувала здоров'я та життя фізичної особи, майно фізичної або юридичної особи (ст.ст. 1161, 1162 ЦК України).

Таким чином, можна зробити висновок, що виникнення зобов'язань завдання шкоди за цивільним законодавством України може бути результатом як неправомірної, так і правомірної поведінки особи, яка завдала шкоди, або внаслідок поведінки якої виникла шкода.

Проте тут потрібно зробити важливе уточнення стосовно того, що в ч. 2 ст. 11 ЦК України не йдеться саме про неправомірну або правомірну поведінку учасників цивільних відносин як підставу виникнення цивільних прав і обов'язків. Натомість, підставою виникнення прав і обов'язків між суб'єктами цивільного права (боржником та кредитором) тут називається будь-яке завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди потерпілому.

Отже, визначальним є сам факт завдання шкоди, тоді як правомірність чи неправомірність дій, винність особи, яка завдала шкоду, є обставинами факультативними: вони можуть мати, а можуть і не мати юридичного значення (наприклад, не має значення вина заподіювача шкоди у випадках, передбачених ст.ст. 1173-1176, 1178, 1181, 1184, 1187 ЦК України).

У зв'язку з тим, що у ст. 11 ЦК України увага акцентується саме на наявності шкоди, доцільно хоча б коротко торкнутися останньої як підстави виникнення зобов'язань відшкодування шкоди та її співвідношення з категорією правопорушення.

Оскільки правопорушення завдають шкоди усьому комплексу явищ, що охоплюються категорією об'єкта правопорушення, то шкода, як результат правопорушення, іноді розглядається у трьох аспектах – як соціальна, юридична та фактична шкода. У соціальному змісті будь-яка протиправна дія завдає шкоди, оскільки вона негативно впливає на суспільні відносини [23, с. 115]. В юридичному сенсі шкода виражається в порушенні норм законодавства.

Що стосується галузі цивільного права, то тут, на нашу думку, має значення тільки “фактична шкода”, котра може бути визначена як применшення будь-якого майнового чи немайнового охоронюваного правом блага [24, с. 138; 25, с. 837], включаючи, таким чином, у свій зміст і шкоду, завдану майну, і моральну шкоду [26, с. 328-341].

Про соціальну та про юридичну шкоду при сучасному розумінні призначення та функцій зобов'язань відшкодування шкоди в багатьох випадках не йдеться, оскільки завдання шкоди, як зазначалося вище, може бути результатом

правомірних дій. Так, неправильно було б вести мову про виникнення соціальної шкоди при завданні шкоди в разі здійснення права на самозахист (ст. 1169 ЦК України), у разі прийняття закону про припинення права власності на певне майно (ст. 1170 ЦК України), у зв'язку із вчиненням дій у стані крайньої необхідності (ст. 1171 ЦК України) тощо. Так само не йдеться в цих випадках про юридичну шкоду, оскільки завдання її відбувається з підстав, передбачених і дозволених законом.

Тим більше некоректною є постановка питання про виникнення соціальної або юридичної шкоди у випадках завдання шкоди в результаті дій у чужих майнових інтересах (глава 79 ЦК України) або в разі завдання шкоди внаслідок рятування життя, здоров'я фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи (глава 80 ЦК України).

Звідси випливає висновок, що загальною підставою виникнення зобов'язань відшкодування шкоди слід вважати факт завдання (виникнення) шкоди. Якщо неправомірно завдана шкода іншій особі, підставою виникнення правовідносин відшкодування шкоди (котрі тут виступають як правовідносини цивільної відповідальності) є цивільне правопорушення. Якщо ж шкода іншій особі завдана правомірними діями, або якщо шкода виникла в результаті дій самого потерпілого, у результаті подій тощо, підставою виникнення правовідносин відшкодування шкоди є сам факт виникнення шкоди.

Література

1. Рыженков А.Я. Компенсационная функция советского гражданского права. – Саратов, 1983. – 96 с.
2. Малеин Н.С. Возмещение вреда, причиненного личности. – М.: Юрид. лит., 1965. – 229 с.
3. Белякова А.М. Возмещение причиненного вреда. Отдельные вопросы. – М.: Изд-во МГУ, 1972. – 104 с.
4. Боброва Д.В. Права граждан на возмещение вреда. – К.: Изд-во КГУ, 1990. – 120 с.
5. Загоруйко А.И. Обязательства по возмещению вреда, причиненного субъектами гражданского права. – Х.: Консум, 1996. – 112 с.
6. Бакунин С.К. вопросу об основании возникновения обязательств вследствие причинения вреда жизни или здоровью гражданина // Арбитражный и гражданский процесс. – 2006. – № 1. – С. 13-14.
7. Боброва Д.В. Проблемы деликтной ответственности в советском гражданском праве: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – Х., 1988. – 56 с.
8. Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности. – М.: Юрид. лит., 1970. – 311 с.
9. Матвеев Ю. Кризис традиционных английских теорий об основаниях деликтной ответственности // Труды ВЮЗИ. – М., 1966. – Т. 6.
10. Тархов В.А. Основания ответственности по советскому праву // Учен. труды Саратов. юрид. ин-та. – 1969. – № 3. – С. 63-70.
11. Репьев Г.А. К вопросу об основаниях и условиях деликтной ответственности // “Черные дыры” в Российском законодательстве. – 2007. – № 1. – С. 362-365.
12. Зобов'язальне право: теорія і практика: Навч. посіб. для студ. юрид. вузів і фак. / О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць та ін.; За ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 1998.
13. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1973.
14. Алексеев С.С. О составе гражданского правонарушения // Правоведение. – 1958. – № 1.
15. Алексеев С.С. Избранное. – М.: Статут, 2003.
16. Канзафарова І.С. Теорія цивільно-правової відповідальності: Монографія. – О.: Астропринт, 2006.

17. Цивільний кодекс України: Наук.-практ. коментар. / За заг. ред. Є.О. Харитонов, О.І. Харитонові, Н.Ю. Голубевої. – К.: Всеукр. асоціація видавців “Правова єдність”, 2008. – С. 644.
18. Смирнов В.Т., Собчак А.А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве – Л.: Изд-во ЛГУ, 1983.
19. Русу С.Д. Делікти в цивільному праві України: Навч. посіб. – Хмельницький: Вид-во НАПВУ, 2001. – 164 с.
20. Васильев С.В. Деликтное судопроизводство (судопроизводство о возмещении вреда): Учеб. пособие. – Х.: Одиссей, 2005. – 448 с.
21. Новицкий И.Б. Основы римского гражданского права: Лекции: Учебник. – М.: Зерцало, 2000.
22. Ківалова Т.С. Концептуальні засади визначення поняття та системи зобов’язань відшкодування шкоди за цивільним законодавством України // Часопис Київ. ун-ту права. – 2008. – № 1. – С. 116-123.
23. Слесарев В.Л. Вред как результат гражданского правонарушения // Сов. гос. и право. – 1976. – № 3. – С. 115.
24. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву. – Саратов, 1973.
25. Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. Кн. I / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. – К.: Юрінком Інтер, 1999.
26. Ярошенко К.Б. Понятие и состав вреда в деликтных обязательствах // Проблемы современного гражданского права: Сб. ст. – М.: Городец, 2000.

УДК 347.122

М.В. Матійко

ОБ’ЄКТ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

Необхідність розкриття соціальної цінності права, подальшого посилення захисту прав людини, підвищення ролі права в сучасному суспільстві зумовлюють науковий інтерес до дослідження функцій права. Функціональний аналіз цивільного права вже не раз перебував у центрі уваги цивілістики. Увага дослідників, як правило, зосереджується на характеристиці функцій окремих інститутів цивільного права або ілюстрації функцій права взагалі цивільним правом. Перший та другий підходи є недостатніми для розкриття змісту функцій цивільного права. Відчувається потреба в дослідженнях, спрямованих на розкриття зв’язку суб’єктивного цивільного права, цивільних правовідносин, ефективності цивільно-правового регулювання з функціями даної галузі. На цей зв’язок звертали увагу багато вчених [1, с. 345]. Функціональний аспект дослідження цивільного права в наш час набуває дедалі більшої актуальності у зв’язку з підвищенням ролі цивільного права в суспільстві та необхідністю дослідження взаємовідносин останнього із системою наукового керування сучасним суспільством.

Дослідження структури функцій права і галузей права, на наш погляд, буде сприяти вирішенню ряду наукових завдань.

По-перше, співвіднесення структури (елементів) функцій права із суміжними правовими категоріями дає більш точну порівняльну характеристику, ніж звичайне, безструктурне порівняння.

По-друге, виявлення структури функцій права розширює можливості демонстрації соціальної цінності функціонального дослідження права і галузей